

BÖLGESEL TİCARET ANLAŞMALARI(BTA)'NIN GELİŞİMİ VE DERİN TİCARET ANLAŞMALARI: TÜRKİYE'NİN SERBEST TİCARET ANLAŞMALARİ (STA) AÇISINDAN BİR ANALİZ¹

Derya HEKİM YILMAZ²

Öz

Tüm Dünya’da Bölgesel Ticaret Anlaşmaları(BTA)’nın sayısı özellikle 1980’lerden sonra artış göstermiştir. Ancak son yıllarda bu artış ivmelenmiştir. Küresel ticaretin yapısının değişmesi, küresel ticaretteki aktörlerin farklılaşması, yeni sorunların ortaya çıkması ve de en önemlisi Dünya Ticaret Örgütü(DTÖ)’nün bu sorunların çözümünde yetersiz kalması ülkeleri ticaret anlaşmaları yapmaya sevk etmiştir. Son dönemde yapılan anlaşmaların içeriği de yeni konuların gündeme gelmesiyle değişmiştir. Daha fazla düzenlemenin hükme bağlandığı daha fazla alanı kapsayan bu anlaşmalar Derin Ticaret Anlaşmaları olarak anılmaktadır. Türkiye’de son dönemde daha fazla BTA yapmaktadır. Türkiye’nin yürürlükte olan bir Gümrük Birliği Anlaşması ve 21 tane Serbest Ticaret Anlaşması (STA) bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı da Türkiye’nin STA’larını analiz etmektir. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre Türkiye’nin STA kapsamındaki ticareti yeterli düzeyde değildir. Ayrıca Türkiye’nin imzaladığı STA’ların derinliği de oldukça düşüktür. Türkiye’nin ticaretini arttırmak ve daha fazla yatırım çekmek için derin ticaret anlaşmaları imzalaması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Serbest Ticaret, Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA), Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Derin Ticaret Anlaşmaları

1 Makalenin Geliş Tarihi: 04.12.2019

Makalenin Kabul Tarihi:28.01.2020

2 Dr. Öğretim Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü. e-mail: deryay@uludag.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0002-2478-2305

Atıf: Hekim Yılmaz, D. (2020). Bölgesel Ticaret Anlaşmaları(BTA)’nın Gelişimi Ve Derin Ticaret Anlaşmaları: Türkiye’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Açısından Bir Analiz. *Tesam Akademi Dergisi*, 7(1), 39-64. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.695737>.

The Rise of Regional Trade Agreements (RTAs) And Deep Trade Agreements: A Case of Turkey's Free Trade Areas (FTAs)

Abstract

The number of Regional Trade Agreements (RTAs) have been rising since 1980s. But this increase has been accelerated in recent years. This can be attributed to several facts: changing pattern of global trade, emerging of new global actors, new trade problems but more importantly the impotency of World Trade Organization (WTO) to handle these new problems. In addition to the explosion on the number of RTAs, the contents of the agreements have also changed. These trade agreements have begun to frame the new trade related problems- beyond the WTO. These new agreements are called Deep Trade Agreements. Turkey has also signed various RTAs. Turkey have Customs Union Agreement and 21 Free Trade Agreements (FTAs) in force. The aim of this study is to analyze the effects of FTAs in Turkey. According to the findings, Turkey's trade volume with FTA partners is unsatisfactory. Furthermore, Turkey's agreements are not deep enough with respect to the other countries. Turkey should sign deep agreements that regulates more trade related issues in order to augment the trade and attract foreign direct investment.

Keywords: Free Trade, Regional Trade Agreements (RTAs), Free Trade Areas (FTAs), World Trade Organization (WTO), Deep Trade Agreements

Extended Abstract

In 1947, countries under the leadership of United States, signed the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). Under the umbrella of GATT, eight negotiation tours have been accomplished and in the ninth one- Uruguay Round- GATT has been transformed into a World Trade Organization (WTO). The aim of GATT/WTO is to remove tariffs and augment the reciprocal trade. The tariffs have declined to 5 percent level and trade volumes have increased tremendously.

Despite the achievements of multilateral trade negotiations, countries have also engaged in bilateral trade agreements. These are grouped under the name of Regional Trade Agreements (RTAs) by WTO. The number of these agreements have increased rapidly in recent years. This could be attributed to several factors. First of all, the pattern of international trade altered after the 1990s. The global value chains have changed the trade pattern. The product surpasses several customs in the production process. The trade related problems have also changed accordingly. Thus in order to engage in global value chains for the sake of host country and in order protect the rights of multinational for the sake of parent country; RTAs are useful.

Secondly, the global actors in the global trade have changed dramatically. The share of emerging market economies in the WTO have mounted up. Countries like China, Russia and India became global actors and they also join WTO. This creates new problems such as state owned enterprises, intellectual property rights and public procurement. These problems could not be solved in the WTO negotiations.

Third- related with the second-, the multilateral trade negotiations have become fruitless. Doha round became in 2001 and still goes on. The emerging economies formed groups and behave like a blocking power. Fourth, trade agreements are better way to avoid trade war (Limao, 2016). After the global financial crisis, there is a widespread of protectionist forces. To avoid protectionism, countries signed bilateral trade agreements.

With the rapid rising of RTAs, the doubts about these agreements have also risen. Bhagwati (1993) criticized RTAs. He insisted on that RTAs caused trade diversion. But more importantly, he argued that RTAs have blocked the trade liberalization. Viner (1950) have introduced the trade creation and trade diversion effects in his seminal paper about customs union. In the literature there are several papers investigated

the trade diversion and trade creation effects of RTA (Magee, 2008; Petri and Plummer, 2016). According to the literature trade creation effects dominates the trade diversion effects mostly in RTAs. The effects of RTAs on trade liberalization have also been studied widely in the literature under the name of stumbling block vs. building block argument. There is not any consensus on the literature. Some argued that countries are less willing to enter multilateral negotiations even if they engaged in bilateral one (Karacaovalı and Limao, 2008). On the other hand, some argue that countries are more willing to engage in multilateral trade negotiations in order to lessen the side effects of RTAs.

The content of deep trade agreements has also altered in recent years. Recent RTAs contain codes about data protection, intellectual property rights, investor- state conflict regulations, etc. These agreements are called deep trade agreements. Hoffmann, Osagno and Ruta (2019) established a database of RTAs and classified these agreements based on their provisions. There are also studies that find positive relationships with deep trade agreements and trade volumes (Dür, et.al,2014, Kohl e.al.,2016). Also some studies find a two-way relationship between global supply chains and deep trade agreements.

Turkey have also signed several RTAs in recent years. The most popular one is Customs Union with EU. But in this study, I focus on the Free Trade Areas (FTAs). There are 21 FTAs in force in Turkey. This rising of FTAs is primarily the consequence of the customs union. Turkey should adapt the preferential trade regime of EU. In this regard, when EU signed a FTA with a third party, this country gains an access to the Turkish markets. But we could not have this option. In order to remove this asymmetric situation, Turkey started negotiations with this country.

In this study I focused on the FTAs of Turkey on two grounds. First of all, I analyze the trade effects of FTAs. Then, I investigate the deepness of the FTAs by enlarging the data of Hoffmann, Osagno and Ruta (2019). There are two findings of the study. Firstly, the trade volume with the countries that we have FTA are very insufficient- 9.5 percent of the total trade volume. Secondly, the content of the trade agreements are not deep agreements. Comparing with the EU these agreements are very shallow, that constitute a disadvantage for Turkish exporters. Furthermore, as there is a direct link between global value chains and deep trade agreements, Turkey could be disadvantageous in foreign investment.

Giriş

Serbest ticaretin herkesin yararına olduğu argümanı liberal iktisadın temel paradigmalardan biridir ve tüm akademik ve politik aktörler tarafından kabul edilir. Bu görüş birliğinde şüphesiz ki, Smooth- Hawley tarifeleri ile başlayan ticaret savaşının yıkıcı etkisinin payı büyüktür. 1930'lu yıllarda yaşanan ticaret savaşları tüm Dünya ekonomilerine büyük darbe vurmuş ve Büyük Depresyonun uzun sürmesine yol açmıştır. İki Dünya Savaşı arasındaki çatışmalı dönemin ardından 1947 yılında ABD'nin önderliğinde ülkeler, ticareti serbestleştirmek ve yeni ticaret savaşlarının önüne geçmek için *Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT)*'ni imzalamışlardır. GATT ticareti serbestleştirmeyi amaç edinmiş ve bu amaçla ayrımcı olmayan ticareti hedeflemiştir. Ayrımcı olmayan ticaretin temel dayanağı ise *en çok kayırılan ülke (most favoured nation, MFN)* kuralıdır. Bu temel prensibe göre ülkeler, bir ülkeye imtiyaz tanıyıp tarife indirimi yaptıklarında tüm üye ülkelere de aynı indirimi yapmak durumundadırlar.³ GATT üye ülkelerin bir araya geldikleri ve tarife indirimlerini gerçekleştirdikleri bir anlaşmalar dizini olmuştur. Sekiz çok taraflı müzakere yapılmıştır. 1994 yılında Uruguay Müzakere Turu esnasında ise Marakeş Anlaşması ile devamlı bir sekreteryası olan bir kurum olan *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)*⁴ kurulmuştur. GATT (ve DTÖ), tarifelerin indirilmesinde başarılı olmuş tarifeler ortalama %5 civarına inmiştir (Bkz. Şekil 1).

GATT/DTÖ'nün bu başarısına rağmen 1990'lardan itibaren Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA)⁵ hızlı bir şekilde artmıştır (Bkz. Şekil 1).

3 Ayrıca ulusal davranış prensibi ile de en çok kayırılan ülke ilkesi desteklenmektedir. Bu ilkeye göre ülkelerin ithal mallara ulusal mallara gösterdikleri muamele aynı olmalıdır. Yani ithal mallar herhangi bir ayrımcılığa tabi olmamalıdır (Ertürk ve Yılmaz, 2018). Ayrıca karşılıklık (reciprocity) ilkesi de ülkelerin karşılıklı olarak ticaretlerini arttırmalarına sağlar. Bir ülke eğer ithalata izin veriyorsa diğer ülkenin de bunu yapması gerekir. Yani bir ülkenin ithalatı artıyorsa, ihracatı da artmalıdır. Bu da ihracatçıların, karşı ülkeden tarife imtiyazı alabilmek adına kendi ülkelerinde tarife indirimlerini desteklemelerine neden olur (Hoekmann ve Kotescki, 2009).

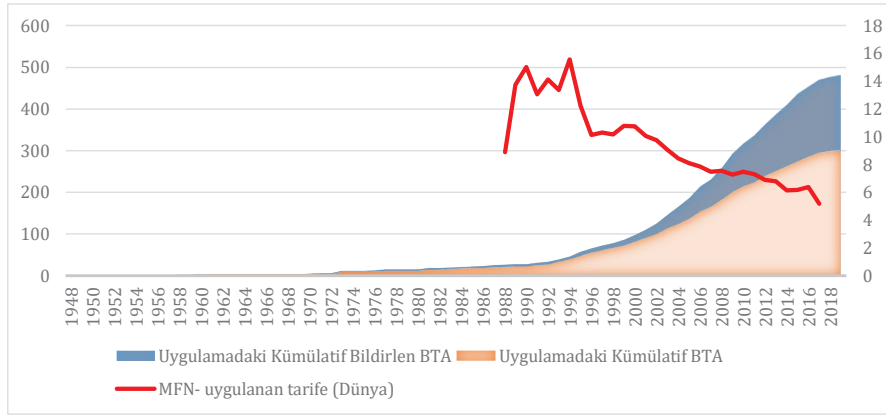
4 GATT anlaşması sadece mal ticareti ile ilgili hükümleri içermektedir. Hizmet ticareti hükümleri GATS anlaşması ile düzenlenmiştir. Ayrıca ticaret ile ilgili fikri mülkiyet hakları TRIPS anlaşması ile düzenlenmiştir. DTÖ'yü kuran Marakeş Anlaşması bu anlaşmaları bir araya getirmiştir. Bu anlaşmalar Marakeş Anlaşmasının ekleri olarak yer almaktadır. Ayrıca Anlaşmazlıkların Giderilmesi Kural ve Yöntemleri Üzerine Mutabakat, Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması ve Çoklu Ticaret Anlaşmaları da Marakeş Anlaşmasının eklerine alınmıştır.

5 Bölgesel ticaret anlaşmaları, iki ya da daha çok ülkenin birbirlerine karşı tarife imtiyazlarında bulunduğu tüm anlaşmaları kapsamaktadır. Bölgesel ifadesi coğrafi bir özellik ifade etmemektedir. Bazı çalışmalarda bu nedenle Tercihli Ticaret Anlaşmaları (TTA) kavramı da kullanılmaktadır. Ancak DTÖ, bu anlaşmalar için bölgesel ifadesini

Toplam BTA sayısı 301'e ulaşmıştır (Ekim 2019). Bugün tüm DTÖ üyeleri en az bir tane BTA imzalamıştır. DTÖ, 100 civarında BTA'nın da yürürlükte olduğunu ancak bildirilmediğini tahmin etmektedir. En çok BTA, Avrupa'da yapılmıştır. Avrupa Birliği (AB) bu konuda başı çekmektedir. Avrupa'yı Güney Asya ve Güney Amerika takip etmektedir. Türkiye de AB ile gümrük birliği nedeniyle AB'nin tarifelerine uymak durumunda olduğundan AB'nin ticaret anlaşması imzaladığı ülkelerle ticaret anlaşması imzalamaktadır. Şu anda 21 tane Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yürürlükte.

Şekil 1

Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (Kümülatif Toplam) ve Tarife Düzeyleri



Kaynak: DTÖ ve Dünya Bankası

GATT ülkelerin birbirlerine karşı ayrımcı tarife uygulamalarını yasaklarken, 24. Maddesinde BTA'lar için ayrı bir taviz getirmiştir.⁶ Bu madde o dönemde İngiltere'nin İngiliz Milletler Topluluğu Ülkeleri ile olan ticaret anlaşmalarını sürdürebilmesi için İngiltere tarafından dayatılmıştır. DTÖ bu madde ile birlikte, eğer ticaret bütünüyle artıyorsa ve üçüncü ülkelere tarife atışı getirmiyorsa, ülkelerin BTA'lar içinde olmasına izin verir. DTÖ, her ne kadar BTA'lara izin verse de yakından izlemekle de yükümlüdür. Uruguay görüşmeleri esnasında DTÖ'nün

kullandığı için bu çalışmada da bölgesel ticaret anlaşması kavramı tercih edilmiştir. Eğer ülkeler birbirlerine karşı tarifelerini kaldırır ama üçüncü ülkelere serbest tarife uygularlarsa bu Serbest Ticaret Anlaşması olarak eğer üçüncü ülkelere ortak bir tarife uygularlarsa gümrük birliği olarak adlandırılır (İktisadi birleşme aşamaları için bkz. Ertürk ve Yılmaz, 2018, Limao, 2016). BTA tüm iktisadi birleşme aşamaları için kullanılmaktadır. Türkiye ile ilgili olan kısımda bu çalışmada serbest ticaret anlaşmalarına odaklanılmıştır. 6 Hizmetler ticaretinin düzenleyen GATS anlaşmasında da 5. Madde bölgesel ticaret anlaşmalarını düzenlemektedir.

BTA'ları izlemesi yönünde bir çerçeve geliştirilmiş, Şubat 2006'da ise DTÖ bünyesinde bir BTA komitesi kurulmuştur. Bu komite BTA'ların gelişimini ve sistemik etkilerini inceleyecektir. Üye ülkelerin de anlaşma imzalamadan önce DTÖ'ye bildirim yapması gerekmektedir.

BTA'larda hızlı artışla beraber tarife düzeylerinin de düşmesine rağmen bazı iktisatçılar BTA'ları tehlikeli görmüştür (Bhagwati, 1993; Krugman, 1991). Bhagwati(1993)'ye göre BTA'ların iki önemli ve tehlikeli etkisi vardır. Bunlardan ilki, bu anlaşmaların ayrımcılık yaratması ve ticaretin sapmasına neden olmasıdır. İkinci ve daha önemlisi de bu anlaşmaların çok taraflı ticaret müzakerelerini engellemesidir. Ancak literatürde yer alan birçok çalışma ise tam tersi sonuca ulaşmaktadır. Hatta Baldwin (2016); BTA'ların, çok taraflı ticaret sisteminin tamamlayıcısı olabileceğini de iddia etmektedir.

Son yıllarda BTA'larının sayısının artmasının yanında anlaşmaların içeriği de değişmeye başlamıştır. Tarife düzeylerinin düşmesi sonucu ortaya çıkan yeni korumacılık önlemleri, küresel aktörlerin değişmesi, küresel ticaretin yapısında küresel tedarik zincirlerinin ön plana çıkması gibi nedenlerle ticarete sorunlar farklı bir boyuta taşınmıştır. Yapılan anlaşmaların hükümleri, tarife indirimlerinden çok, yatırımcı devlet ilişkileri, fikri mülkiyet hakları, rekabet politikası gibi alanlara yönelmiştir. Yapılan bu yeni anlaşmalar için *Derin Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (Deep Regional Trade Agreements)* tabiri kullanılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı da Türkiye'nin BTA'larının ticaretine etkisinin incelenmesi ve bu anlaşmaların derinliğinin analiz edilmesidir. Bu amaçla Türkiye'nin imzaladığı STA'lara odaklanılmıştır.⁷ STA'ların Türkiye'nin ticaretine olan etkisi birçok çalışmada araştırılmasına rağmen anlaşmaların derinliği Türkiye özelinde daha önce çalışılmamıştır. Çalışma bu anlamda literatüre bir katkı sağlamaktadır. Çalışmada ikinci bölümde, BTA'ların tüm Dünya'daki artışının nedenleri üzerinde durulmuştur. Ardından üçüncü bölümde, BTA'ların etkileri hem ticaret yaratma ve saptırma açısından hem de ticaretin serbestleşmesi açısından ortaya konmuştur. Dördüncü bölümde ise derin ticaret anlaşmaları üzerine odaklanılmış ve derin ticaret anlaşmalarının ölçütleri açıklanmıştır. Beşinci bölüm Türkiye'nin STA'larına ayrılmıştır. İlk olarak Türkiye'nin STA'lar kapsamındaki ticareti incelenmiş ardından da STA anlaşmalarının derinliği analiz edilmiştir. Altıncı bölümde çalışma sonlandırılmış ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

7 Gümrük Birliği kapsam dışı bırakılmıştır çünkü hem daha fazla ülkeyi kapsamaktadır hem de farklı bir entegrasyon aşamasıdır. Bu nedenle yalnızca STA'lara odaklanılmıştır.

Bölgesel Ticaret Anlaşmaları(BTA)'nda Hızlı Artışın Nedenleri

Ülkeler neden DTÖ gibi çok taraflı bir müzakere alanı varken iki taraflı müzakereleri tercih etmektedirler? Bu soruyu cevaplayabilmek için öncelikle ülkelerin neden ikili ticaret anlaşmaları yaptıklarını anlamak gerekir. Buradan hareketle öncelikle ülkelerin neden bölgesel ticaret anlaşmaları imzaladıkları üzerinde durulmuştur. Ardından da BTA'lardaki hızlı artışın nedenleri incelenmiştir.

Bagwell, Bown ve Steiger (2016)'e göre ülkeler ticaret haddi dışsallığını önlemek işbirliği olmayan bir dengeyi, işbirliği olan iki tarafın kazandığı dengeye ulaştırmak için ticaret anlaşması yaparlar. Her ülke tarifeleri tek taraflı olarak artırdığında ticaret hadlerini kendi lehine çevirerek, kazançlı çıkacaktır. Ancak her ikisinin de tarife arttırması iki ülkeyi de zarara sokacaktır. Ticaret miktarı düşecek ama ticaret hadlerinden bir avantaj da sağlanamayacaktır. Bagwell, Bown ve Staiger (2016), bu durumun mahkûmlar açmazına yol açtığını vurgularlar. Bir ticaret anlaşması kooperatif davranışı geliştirerek ülkeleri iki ülkenin de kazançlı çıktığı bir dengeye taşımaktadır. Eğer çok taraflı anlaşma mümkün değilse, iki taraflı anlaşma ile de aynı sonuca ulaşılabilir.

Ülkelerin BTA yapmasını ekonomi-politik bir takım faktörlerle açıklamak da mümkündür. Grossman ve Helpman (1995) ticaret anlaşmalarının çıkar gruplarının etkisi sonucu olduğunu vurgularlar. Aslında ticaret anlaşmaları hükümetlere lobilerin serbest ticaret karşıtı baskılarının önüne geçebilmek için koz verir. Bir nevi politik baskılara karşı ellerini güçlendirmek için kullanırlar. Ancak Rodrik (2018), son dönemde lobilerin devlete baskı yapmaktan çok partner veya deneyimlerinden yararlanan gruplar olarak ortaya çıktığının altını çizer. Bu da anlaşmaları şekillendirmelerine yardımcı olmaktadır.⁸

Fernandez ve Portes (1998) ise ticaret anlaşmaları yaparak ülkelerin yabancı yatırımcılara pozitif sinyal gönderdiklerini vurgulamaktadır. Bu sayede gelişmekte olan ülkelerin politikalarının “zaman tutarsız” olma ihtimali azalmakta ve ülkelere kredibilite kazandırmaktadır (DTÖ, 2011, s. 94). Bu durum gelişmekte olan ülkelerin gelişmekte olan ülkelerle gerçekleştirdikleri BTA'larda özellikle de fikri mülkiyet hakları konularında neden bu kadar ağır hükümleri kabul ettiklerini de açıklamaktadır (Elliot, 2018, s. 26).

Ticari belirsizliği azaltmak üzere de ülkeler çok ticaret yaptığı ülkelerle

⁸ Rönnback (2015), İsveç hükümetinin ticaret müzakereleri üzerine yaptığı araştırmasında çıkar gruplarının şekillendirici rol oynadığını bulmuştur.

BTA imzalama yoluna gidebilirler. DTÖ de ticaret belirsizliğini azaltır ancak BTA'lar bu konuda daha etkindir. Biçok ülkede uygulanan tarifeler bağlı tarife (bound tariff)'lerin altındadır. Ülkeler DTÖ hükümlerine karşı gelmeden tarife arttırabilirler. Ayrıca ülkeler kalite, güvenlik gibi gerekçelerle DTÖ çerçevesinde korumacılığa yönelebilirler. Limao (2016), BTA imzalamanın ülkelerin arasındaki ticaret savaşı ihtimalini azalttığını vurgular. Ayrıca Limao ve Maggi (2015), genel denge modeli kullandıkları çalışmalarında gelir riskinden kaçınma davranışının belirgin olduğu ülkelerin, ticaret politikası riskini azaltmak için daha fazla BTA yaptıklarını göstermişlerdir.

Eichengreen vd. (2019) ise tarihsel perspektiften baktıkları çalışmalarında BTA'ların oluşumunda jeopolitik faktörlerin rolünü incelemişlerdir. Çalışmada savunma anlaşması olmasının BTA oluşturma olasılığını %20 arttırdığı sonucu elde edilmiştir.⁹

GATT'ın ilk dönemlerinde BTA'lara izin verilse de BTA örneği olarak sadece Avrupa ekonomik entegrasyonu ön plana çıkmıştır.¹⁰ ABD ilk dönemde politik nedenlerle Avrupa entegrasyonunu desteklemiş, ancak kendisi çok taraflı ticaretten yana olmuştur. Ancak 1980'li yıllarda önce İsrail ile ardından da 1989'da Kanada ile serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Williams(2018)'a göre bu artışta sadece ekonomik faktörler değil, politik ve stratejik faktörler de rol oynamaktadır. 1990'lardan sonra tüm Dünya'da BTA'lar hızlı bir şekilde artmıştır. Bu duruma birkaç açıklama getirilebilir.

İlk olarak; üretimin yapısı, dolayısıyla da ticaretin yapısı değişmiştir. Artık üretim süreci tek bir ülkede yapılmamakta; gelişmiş ülkelerdeki bilgi, gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü ile birleşerek küresel tedarik zincirlerini ortaya çıkarmaktadır (DTÖ, 2011; Baldwin, 2014; Bown, 2017; Elliott, 2018). Küresel tedarik zincirlerinin olması uluslararası ticarete yatırımcı-devlet ilişkileri, mülkiyet haklarının korunması¹¹ gibi yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır (Rodrik, 2018, s. 77). Bunlara çok taraflı ticaret anlaşmaları ile çözüm bulamayan ülkeler sıklıkla kapsamı genişletilmiş, derin BTA'lar imzalamışlardır.

İkincisi; gelişmekte olan ülkelerin etkinliği artmış ve DTÖ içinde daha

9 Baldwin ve Jaimovich (2012) ise jeopolitik faktörlerle BTA arasında bir ilişki bulamamışlardır.

10 Baldwin ve Freund (2011), 1960'tan 80'e kadar olan bölgeselciliğin sadece Avrupa ve Afrika ülkeleri ile sınırlı basit bir bölgeselcilik olduğunu vurgularlar. Yazarlara göre, 1980'lerin sonrasında NAFTA'nın gündeme gelmesi işleri karmaşıklaştırmıştır.

11 Özellikle gelişmekte olan ülkelerde fikri mülkiyet haklarının çok iyi korunmaması, gelişmiş ülkeleri bu ülkelerle BTA yapmak durumunda bırakmıştır.

aktif yer almaya başlamışlardır. 1986'dan beri 70 gelişmekte olan ülke DTÖ'ye üye olmuştur. Birçok gelişmekte olan ülkenin DTÖ'ye üye olması ve müzakerelerin oy birliği esasına dayanması müzakerelerin sonuçlanmasını zorlaştırmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler defansif koalisyonlarla anlaşmaları "bloke edecek güç" konumuna gelmektedirler (Baldwin, 2016, s. 107). Doha müzakere turunun sonuçsuz kalması bunun en önemli göstergesidir. Bu müzakerelerden sonuç çıkmaması ülkeleri BTA'lara yönlendirmektedir (Candaş 2010, s. 61).¹²

Üçüncü olarak, son dönemde uluslararası ticaretin farklı şekillenmesi ve yeni küresel aktörlerin ortaya çıkması yeni kurallara ihtiyaç duyurmuştur. Örneğin 1990'lı yılların ortalarından sonra e-ticaretin hızla gelişmesi ülkelerin e-ticaret düzenlemeleri yapmalarını gerekli kılmıştır. Doha müzakerelerine konu olsa da henüz bir anlaşmaya varılamamış olması ülkelerin bu konuları BTA'lar yoluyla çözmesine yol açmıştır.¹³ Ayrıca Çin ve Rusya'nın uluslararası ticarete daha fazla yer alması kamu iktisadi teşekküllerinin düzenlenmesi, hükümet alımları, şeffaflık gibi düzenlemeleri gerekli kılmıştır (Bown, 2017, s. 108). Çok taraflı ticaret anlaşmalarında yer almayan hükümler, BTA'lar sayesinde daha fazla dikkate alınmaya başlamıştır.

Dördüncüsü, büyük ülkelerin ticaret anlaşması imzalaması küçük ülkeleri de teşvik etmiş ve ayrımcı tarifelere maruz kalmamak için diğer ülkelerde BTA yapmaya başlamışlardır. *Domino etkisi* olarak adlandırılan bu etki de özellikle son yıllarda BTA'ların ivmelenmesine neden olmaktadır (Baldwin, 1993).

Son olarak, Küresel Finansal Krizden sonra ülkeler daha fazla BTA yapmaya başlamışlardır. Daha önce bahsedildiği üzere ülkeler ticarete belirsizliği azaltmak üzere BTA anlaşmasına başvurmaktadır (Lima, 2016, s. 37). Küresel Finansal Krizden sonra da artan korumacılık eğilimlerine karşı kendini korumak isteyen ülkeler ticari partnerleri ile daha fazla ticaret anlaşması yapma eğiliminde olmuşlardır (Bown, 2017, s. 110).

Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Etkileri

BTA'ların refahı artırıp artırmayacağı konusu Viner(1950)'ın gümrük birliklerinin etkilerini tartıştığı çalışmasından beri amprik olarak

12 Doha müzakerelerinden bir sonuç alınmaması geniş bir konsensüs yerine ülkeleri çoklu (plurilateral) anlaşmalara yöneltmiştir. Örneğin Bilgi Teknolojileri Anlaşması (Information Technology Agreement, ITA) gelişmiş ülkeler arasında imzalanmıştır ve bilgi teknolojileri ile ilgili ürünlerde tarifeleri sıfıra indirmeyi hedeflemektedir.

13 DTÖ bir anlaşma ile e-ticaret sorununu çözme yolunda adımlar atmaktadır. Aralık 2017'de çoklu (plurilateral) bir anlaşma görüşmesi kararı almıştır.

tartışılmaktadır. Viner gümrük birliklerinin iki türlü etkisi olduğunu söylemektedir: ticaret yaratma ve ticaret saptırma. Ticaret yaratma, birlik kurulduktan sonra ticaretin de artması ile oluşur ve refahı artırır. Ticaret saptırma ise birlik oluşturduktan sonra en etkin üreticinin birlik dışında kalması sonucu etkinlikten uzaklaştırır ve refahı azaltır. Sonuçta ülkenin refahının artıp artmaması hangi etkinin daha baskın olduğuna bağlıdır. Bhagwati(1991) ise bundan daha da önemlisinin BTA'ların çok taraflı müzakerelerle ticareti serbestleştirme eğilimini azaltması olduğunu vurgular ve bu etkinin daha önemli bir maliyet olduğunu ekler.

BTA'ların Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırma Etkisi

Literatürde BTA'lar üzerine yapılmış birçok çalışmada ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkisi sınanmıştır. Sonuçlar örneklemedeki ülkelere ve kullanılan ekonometrik yöntemlere göre değişmektedir. Clausing (2001), Kanada ve ABD arasındaki ticarete endüstri seviyesinde odaklanmış, serbest ticaret anlaşması sonucu ticaret yaratmanın kesin olduğunu ticaret saptırmanın ise bazı endüstrilerde ortaya çıktığını bulmuştur. Treffer (2004) da aynı anlaşmayı incelemiş hem ticaret yaratma hem de ticaret saptırma etkisi bulmuştur. Ancak net etkinin refah arttırıcı olduğunu da vurgulamıştır. Magee (2008), 133 ülkeyi incelediği çalışmasında ticaret yaratmanın ticaret saptırmadan daha fazla olduğunu bulmuştur. Petri ve Plummer (2016) ise Trans Pasifik Ticaret Ortaklığı (Trans Pacific Trade Partnership, TPP) üzerine yaptıkları çalışmada 12 ülke için refah artışı bulmalarına rağmen Çin, Hindistan ve Tayland için ticaret saptırma etkisi bulmuşlardır.

Son dönemde yapılan çalışmalarda ticaret yaratmasının kesin çıktığını, ticaret saptırmanın ise bazen ortaya çıktığı görülmektedir. Limao (2016)'ya göre bunun nedeni son dönemdeki çalışmaların daha gelişmiş ekonometrik modeller kullanmalarındır. Freund ve Ornelas(2009) ise son dönemdeki düşük tarife düzeylerinin ticaret saptırma etkisini azalttığının altını çizmektedir. Krishna(2012)'da bu konuya vurgu yapmış ve düşük tarifeler nedeniyle BTA'ların çoğunda ticaret saptırmanın az olduğunu vurgulamıştır.

BTA'ların Ticaretin Serbestleşmesine Etkileri

Bhagwati (1993)'nin BTA'ların serbestleşmeyi engelleyeceği görüşü literatürde oldukça tartışma alanı bulmuştur. Literatürde bu tartışma BTA'ların ticaretin serbestleştirilmesi yolunda *yapı taşı (building block)* mı yoksa *ayak bağı (stumbling block)* mı olduğu sorusuyla ilerlemektedir. Baldwin ve Freund (2011), ayak bağı olma görüşünün ülkelerin ticaret

bloku oluşturarak diğer ülkelere karşı tarifelerini arttırmaları argümanına dayandığının altını çizerek. Bu anlaşmaları yapanlar, çok taraflı müzakerelere girmekte daha isteksiz davranabilirler. Limao (2006), Karacaovalı ve Limao (2008) yaptıkları çalışmalarında ABD ve AB'nin BTA'lar aracılığıyla tarife düşürdükleri sektörlerde, çok taraflı müzakere turlarında daha az tarife imtiyazı kabul ettiklerini göstermişlerdir.¹⁴ Mac Laren (2002) ise müzakere maliyeti ve sektöre özgü batık maliyetler nedeniyle BTA'ya giren ülkelerin çok taraflı müzakerelerden uzaklaşacağını savunmaktadır.

Ancak yapılan birçok çalışma bunun tersini ortaya koymaktadır. Baldwin (2008), BTA'ların ticaretin serbestleşmesinde bir yapı taşı olduğu görüşünü *ezici güç (juggernaut)* etkisi ile açıklar. DTÖ'nün karşılıklılık ilkesi sonucu, ihracatçılar karşı ülkeden tarife indirimini almak için kendi ülkesinde serbestleşmeyi savunarak hükümete bu konuda baskı yaparlar. Bunlar müzakerelerin ilk turunda tarife indirimini aldıklarında kazançları artar ve ikinci turda hükümet üzerine daha etkin bir baskı uygulayarak tarife indirimlerini savunurlar. Baldwin (2016), BTA'nın da aynı etkiyi başlatabilecek bir durum olduğunu vurgular. BTA sonucu ihracatçı kesim güç kazanacak ve serbestleşme yolunda baskı yapacaktır.

Kemp ve Van (1976) teoreminde ise eğer ülkeler dışarıya karşı düşük tarife uyguluyorlarsa BTA oluşturduktan sonra dış tarifler etkilenmiyorsa, ticaret yaratma görülür ama ticaret saptırma olmaz. Bu ticaret bloğuna ülkeler katılır ve ticaret serbestleşir (DTÖ, 2011, s. 101).

Frenkel ve Wei (1998) ise ticarete serbestleşme olmadan ekonomik birimlerin eksik bilgiye sahip olduklarının, ticaretten kazançlı mı çıkacaklarını yoksa zarar mı göreceklerini bilemediklerini vurgular. BTA bu bilgiyi edinmede orta yoldur. BTA sonucu kazançlı çıkan taraflar, ticarete serbestleşmeyi savunacaklardır.

Bunların yanı sıra, ülkelerin BTA'lar oluşturması dışarıda kalan ülkelerin bu BTA'nın negatif etkilerinden kurtulmak için çok taraflı ticaret müzakerelerine önem vermesine neden olmuştur. Örneğin, AB'nin gümrük birliğini ilerletmesi, Kenedy Turu'nun görüşmelerini hızlandırmalarında ABD ve Japonya'yı teşvik etmiştir. 1993'te NAFTA'nın imzalanması ise Uruguay Turunu hızlandırmıştır (Williams, 2018, s. 11). Bergstern ve Schott (1997), bu duruma "*rekabetçi serbestleşme (competitive liberalization)*" demektedir. Mansfield ve Reinhardt (2003) ise BTA'ların genellikle çok taraflı müzakereler esnasında olduğunu bulmuşlardır. Yazarlar, ülkelerin özellikle gelişmekte olan ülkelerin beleşçi (free rider)

¹⁴ Limao(2006), Uruguay müzakere turunda ABD'nin NAFTA'nın konusu olan mallarda daha az tarife imtiyazı kabul ettiğini göstermiştir.

olmasını önlemek için BTA yaptıklarının altını çizmişlerdir.¹⁵

Derin Bölgesel Ticaret Anlaşmaları

21. yüzyılda ticaretin değişen yapısı, ticarete yeni bazı sorunların ortaya çıkması ve bunların DTÖ çatısı altında halledilememesi sonucu BTA'lar altında bu problemlere çözüm aranmaktadır. Örneğin çok sayıda ülkenin katıldığı bir ticaret anlaşması olan CPTTP¹⁶'nin en önemli gündem maddeleri işgücü ve çevre standartları, e-ticaret, kamu işletmeleri, uluslararası yatırım gibi birçoğu DTÖ kapsamında bulunmayan hükümleri içermektedir.¹⁷ Bu konular literatürde "sınırların ötesinde (*beyond the border*)" hükümler olarak adlandırılmaktadır (Bown, 2017, s. 107).

Acharya (2016) 2000'den sonra imzalanan BTA'ları incelediği çalışmasında; derin BTA'ların %55'inde hizmet, %54'ünde yatırım, %59'unda rekabet politikası, %46'sında fikri mülkiyet hakları, %46'sında hükümet alımları, %31'inde çevre, %23'ünde e-ticaret, %22'sinde işgücü standartları ile ilgili hükümler olduğunu tespit etmiştir. Ancak; tarım, tekstil, hazır giyim gibi sektörler BTA'ların dışında bırakılmıştır.

Hoffmann, Osagno ve Ruta (2019), ülkelerin imzaladığı ve DTÖ'ye bildirilen tüm BTA'ları inceledikleri çalışmalarında DTÖ kapsamında ele alınan; gümrük düzenlemeleri, ihracat vergisi, anti-damping, telafi edici vergi gibi düzenlemeleri DTÖ+ olarak sınıflandırmışlardır. Çevre güvenliğinden nükleer güvenliğe, işçi düzenlemelerine kadar DTÖ kapsamında olmayan konuları da DTÖx olarak isimlendirmişlerdir. Tablo.1'de DTÖ+ ve DTÖx olarak sınıflandırılan hükümler ayrı ayrı yer gösterilmektedir.

15 Özellikle GATT müzakerelerinde gelişmekte olan ülkelere imtiyazlar sunulmuştur. Gelişmiş ülkeler bu ülkeleri müzakere masasına oturtabilmek için karşılıklılık ilkesinden büyük ölçüde muaf tutmuşlardır. GATT müzakerelerinde ABD, AB, Japonya ve Kanada (Quad olarak anılıyorlar) tarife indirimlerinde anlaşmışlar, MFN prensibi sayesinde gelişmekte olan ülkeler bu tarife indirimlerinden yararlanmışlardır. Sonuçta gelişmekte olan ülkeler beleşçi (free rider) olmuşlardır.

16 Kapsayıcı ve İlerici Transpasifik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (Comprehensive and Progressive Agreement for Transpasific Partnership, CPTPP), ABD'nin görüşmelerden çekilmesi sonucu Transpasifik Ticaret Ortaklığı (TPP) Anlaşması geri kalan 11 üye ile Mart 2018'de imzalanmıştır.

17 Bu konuların bir kısmı zaten DTÖ kapsamına girmektedir. Örneğin servisler GATS anlaşması çerçevesinde, yatırım ise TRIMs anlaşması çerçevesinde ele alınır. Ancak buradaki hükümler bu anlaşmaların hükümlerinden daha ağırdır.

Tablo 1

Derin BTA'ların İçerdiği Hükümler

DTÖ+	DTÖx		
Endüstriyel Tarifeler	Rekabet Politikası	Kültürel İşbirliği	Yolsuzlukla mücadele
Tarımsal Tarifeler	Fikri Mülkiyet Hakları	Sosyal meseleler	Veri koruma
Gümrük düzenlemeleri	Yatırım	Mali yardım	Görsel-işitsel
Anti-dumping	Sermaye Hareketi	Tüketicinin korunması	Madencilik
Ek gümrük vergisi	Çevre Kanunları	Bilgi Toplumu	Vergi tahsilatı
İhraç vergisi	Tarım	Kobiler	Kamu yönetimi
Ticarette Teknik Engeller	Araştırma ve Teknoloji	Mevzuat Yakınlaştırması	Terörizmle mücadele
Hizmetler (GATS)	Bölgesel İşbirliği	İstatistikler	Nükleer güvenlik
Devlet Desteği	Eğitim ve Öğretim	İnsan hakları	İnovasyon politikaları
Kamu Alımları	Enerji	Sosyal diyalog	Sivil savunma
Sağlık-bitki sağlığı	İşgücü piyasaları	Ekonomik politik diyalog	
Kitler	Endüstriyel İşbirliği	Yasadışı uyuşturucuyla mücadele	
Yatırım (TRIM)	Vize ve İltica	Kara para aklama	

Kaynak: World Bank, Content of Deep Trade Agreements Database

Hoffmann, Osagno ve Ruta (2019, s. 371), imzalanan anlaşmaların bu hükümlerin kaç tanesini içerdiğine göre derinlik kıstası tanımlamışlardır. Yazarlar en derin anlaşmaların Avrupa kıtasında olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki imzaladıkları anlaşmaların oldukça derin olduğunu ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında imzalanan anlaşmaların ilkinde göre daha az derin olduğunu bulmuşlardır. Gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında imzaladıkları anlaşmalarda ise geleneksel hükümlerin ön planda olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca yazarlara göre, son yıllarda imzalanan anlaşmaların derinliği artmaktadır.

Dür vd. (2014) ve Kohl vd. (2016) daha derin BTA yapan ülkelerin daha fazla ticaret yaptığını bulmuşlardır. Matto vd. (2017), derin BTA'larda ticaret sapmasının daha az olduğunu ve ticaretin daha fazla arttığını bulmuşlardır. Osagno vd. (2017), ise derin BTA yapılmasının katma değerli ticareti arttırdığını bulmuşlardır. Küresel tedarik zincirleri ile BTA'lar arasındaki ilişki çift yönlüdür. Bir ülkede küresel tedarik zincirlerinin varlığı o ülkeyi partner olduğu ülkelerle ticaret anlaşması yapmaya zorlamaktadır. Aynı zamanda derin BTA'ların olduğu ekonomilere ise küresel tedarik zincirleri daha çok girmek istemektedir (Ruta, 2017, s. 15).

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmaları

Türkiye'de de Dünya'daki gelişmelere paralel olarak BTA sayısı artmaktadır. Türkiye'nin en kapsamlı BTA'sı AB ile 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği¹⁸'dir. BTA'ların sayısının artmasındaki etkenlerden biri Gümrük Birliği'nin 16. Maddesi uyarınca, Türkiye'nin ticaret politikasını AB'nin ticaret politikası ile uyumlu hale getirmekle yükümlü olmasıdır. AB'nin anlaşma sağladığı ülkelerle Türkiye'nin de "karşılıklı yarar" esasına dayanarak anlaşma imzalaması beklenmektedir (Doğan ve Uzun, 2014, s.331). Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması (STA) yapma konusundaki amaçları Ticaret Bakanlığı tarafından;

- komşu ve çevre ülkelerle ticaretimizi geliştirmek
- başta AB'deki rakipleri olmak üzere, ihracatçılarımızın eşit şartlarda rekabet edebilmesini sağlamak
- karşılıklı yatırım ve ortak girişimlerle Türkiye'nin rekabet gücünü arttırmak

olarak sıralanmaktadır.¹⁹

Tablo 2'de Türkiye'nin yürürlükte bulunan STA'ları gösterilmiştir. 1996'dan sonra AB ile gümrük birliği uyarınca STA'lar da hızla artmıştır. AB imzaladığı STA'lara "Türkiye maddesi" eklemektedir. Bu madde Türkiye ile ilgili üçüncü ülkenin STA yapmasını öngörür. Ancak AB tarife imtiyazı tanıdığı andan itibaren Türkiye buna uymak durumundadır. Üçüncü ülke ile anlaşma imzalayana kadar Türkiye'nin aleyhine bir durum oluşur. Üçüncü ülkenin malları gümrük birliği uyarınca AB'den Türkiye'ye kolayca girmekte ayrıca Türkiye ihracatçıları üçüncü ülke pazarında imtiyazlı olan AB ihracatçılarına karşı dezavantajlı olmaktadır. Bunların yanında bazı ülkeler - Meksika, Güney Afrika ve Cezayir gibi-ticaret anlaşması yapmakta çok istekli davranmamaktadır. AB'nin yaptığı anlaşmalarda Türkiye maddesinin bağlayıcılığının fazla olmaması Türkiye aleyhine asimetrik bir durumun önünü açmaktadır (Akman, 2010, s. 26).

18 Gümrük Birliği daha önce açıklandığı üzere analiz dışı bırakılmıştır.

19 Detaylı bilgi için bkz. <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlas-malari/genel>

Tablo 2

Türkiye'nin İmzaladığı STA'lar

Ülke/Ülke Grubu	Yürürlüğe Giriş Tarihi	Ülke/Ülke Grubu	Yürürlüğe Giriş Tarihi	Ülke/Ülke Grubu	Yürürlüğe Giriş Tarihi
EFTA	01.04.1992	Suriye	01.01.2007*	Morityus	01.06.2013
İsrail	01.05.1997	Mısır	01.03.2007	Güney Kore	01.05.2013
Makedonya	01.09.2000	Arnavutluk	01.05.2008	Malezya	01.08.2015
Bosna-Hersek	01.07.2003	Gürcistan	01.11.2008	Moldova	01.11.2016
Filistin	01.06.2005	Karadağ	01.03.2010	Faroe Adaları	01.10.2017
Tunus	01.07.2005	Sırbistan	01.09.2010	Singapur	01.10.2017
Fas	01.01.2006	Şili	01.03.2011	Kosova	01.09.2019

*Suriye'deki politik sıkıntılardan dolayı 6 Aralık 2011 tarihinde askıya alınmıştır.

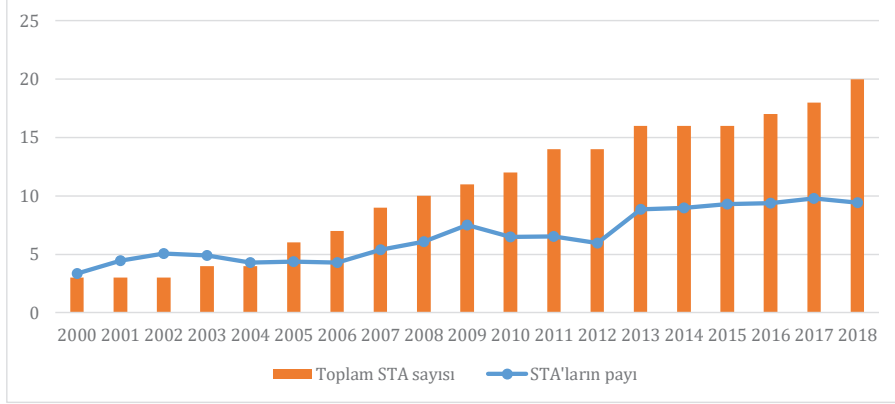
Kaynak: Ticaret Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar>

Türkiye'nin STA'larla Ticareti

STA yaptığımız ülkelerle olan ticaret hacmimiz yıllar içinde artış göstermiştir. 2000 yılında STA yaptığımız ülkelerle ticaret hacmimiz toplam ticaret hacmimizin yaklaşık %3.4'ü iken 2018'de bu oran %9.5'e çıkmıştır. Ancak 2000 yılında sadece 3 tane STA yürürlükte iken 2018'de 20 tane STA yürürlükte. Dolayısıyla STA sayısındaki artış yanında toplam ticaretimizdeki artış nispeten daha az kalmıştır. STA'larla olan ticaret hacmimizin toplam ticaret hacmimizin içindeki payı 2013 yılında Güney Kore ile STA'mızın devreye girmesi ile ciddi bir artış kaydetmiştir (yaklaşık 3 puan). 2018 yılında STA'larla yaptığımız ihracat toplam ihracatımızın %11'ini oluşturmaktadır. Toplam ithalatımız içinde STA yaptığımız ülkelere yaptığımız ithalatın payı ise %8.4'tür. İhracatımız içerisinde %2.32 ile İsrail en büyük paya sahiptir. İsrail'i %1.8'lik payla Fas ve %1.03'lük payla İsviçre takip etmektedir. İthalatımız içinde ise %2.84 ile Güney Kore en çok paya sahiptir. Onu %1.26 ile İsviçre %0.98 ile Mısır izlemektedir.

Şekil 2

STA'larla Olan Ticaret Hacmimizin Toplam Ticaret Hacmimiz İçindeki Payı (%) ve STA Sayısı (2000-2018)

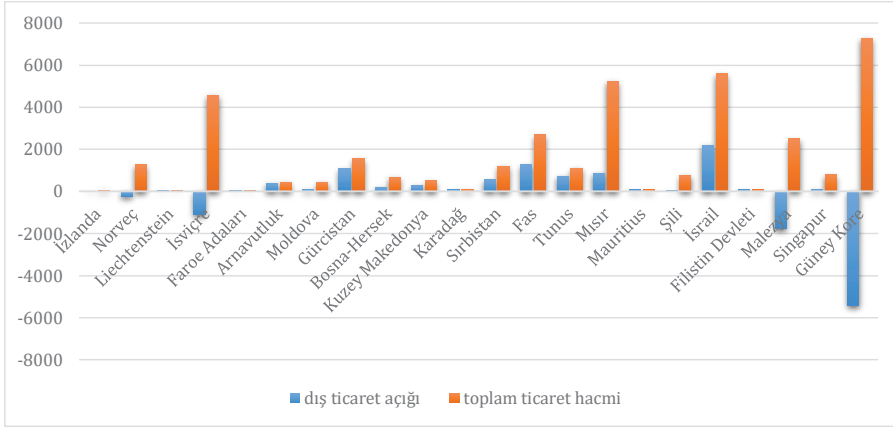


Kaynak: TÜİK

Şekil 3'te Türkiye'nin STA yaptığı ülkelerle dış ticaret hacmi ve dış ticaret dengesi verilmiştir. Güney Kore, İsrail ve Mısır dış ticaret hacmimizin en yüksek olduğu ülkelerdir. Ancak dış ticaret açığımızın da en yüksek olduğu ülke Güney Kore'dir. Bunun nedeni Güney Kore'den ithalatımızın oldukça yüksek olmasıdır. Dış ticaret açığının büyüklüğüne baktığımızda Malezya ikinci sırada gelmektedir. Bunun da en önemli nedeni ise Malezya'ya olan ihracatımızın oldukça az olmasıdır. İsrail'e baktığımızda ise hem dış ticaret hacmimizin yüksek hem de dış ticaret dengemizin fazla verdiği görülmektedir.

Şekil 3

STA'larla Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (2018, Milyon Dolar)



Kaynak: TÜİK

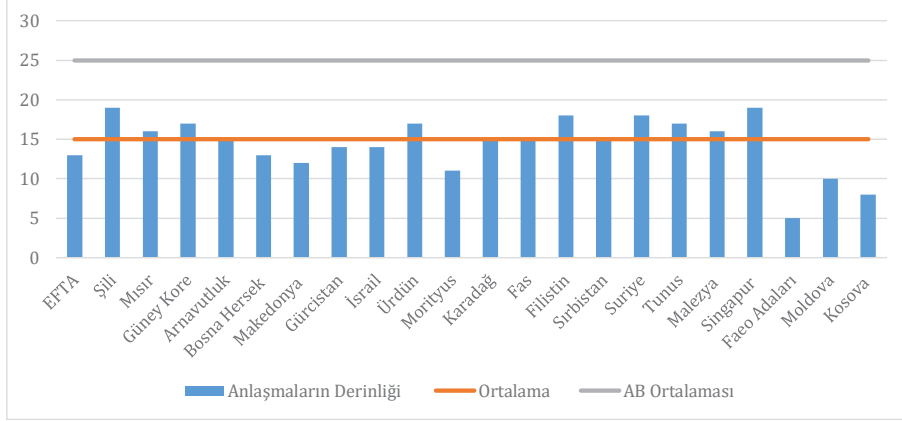
Türkiye'nin STA Anlaşmalarının Derinliği

Bu bölümde; Türkiye'nin yürürlükte bulunan STA'ları; Hoffmann, Osagno ve Ruta (2019)'nın çalışmalarını baz alarak ve yine yazarların oluşturduğu Dünya Bankası Derin Ticaret Anlaşmaları İçeriği Veritabanı(Content of Deep Trade Agreements Database)'ndan yararlanılarak içerdiği hükümler açısından incelenmiştir. ²⁰ Yazarlar Tablo.1'den de takip edilebileceği üzere hükümleri DTÖ+ ve DTÖx olarak sınıflandırmışlar ve bu hükümlerin sayısına göre derinlik ölçütü oluşturmuşlardır. Bu sınıflandırmaya göre Türkiye'nin STA'larının derinlik ölçüsü yaklaşık olarak 15'tir. AB ortalaması ise 25'tir. Türkiye'nin STA'ları derinlik açısından AB ile karşılaştırıldığında çok yetersizdir. Şekil 4'te Türkiye'nin imzaladığı STA'ların derinlik seviyeleri ayrı ayrı gösterilmiştir. Şekilden de görüldüğü üzere en derin anlaşmalar Şili, Singapur, Güney Kore ve Filistin ile imzalanan STA'lardır.

20 Bu veri tabanı son anlaşmalar olan Malezya, Singapur, Faroe Adaları, Moldova ve Kosova STA'larını içermemektedir. Bu nedenle Hoffmann, Osagno ve Ruta (2019)'nın yöntemini takiben bu anlaşmaların içeriği incelenmiş ve aynı yöntemle hükümler tasnif edilmiştir.

Şekil 4

Türkiye'nin İmzaladığı STA'ların Derinliği

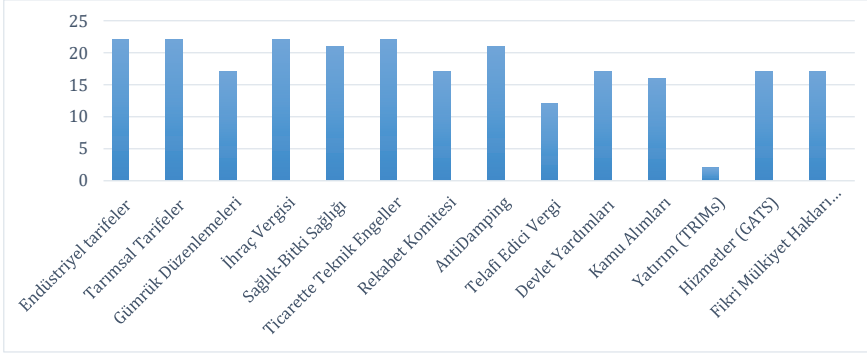


Kaynak: World Bank, Content of Deep Trade Agreements Database ve kendi hesaplamalarım.

Şekil 5'te ise Türkiye'nin yaptığı anlaşmalarda DTÖ+ hükümlerin ne kadar yer aldığı gösterilmiştir. Şekilden görüldüğü üzere anlaşmaların hepsinde endüstriyel ve tarımsal tarifeler ve de ihracat vergileri ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Ticarete teknik engeller ve anti-damping önlemleri de yine anlaşmaların birçoğunda düzenlenmiştir. Gümrüklerle ilgili düzenlemeler, fikri mülkiyet hakları ve kamu alımları ise daha az yer bulmaktadır. Yatırımlarla ilgili ise çok az anlaşmada düzenleme bulunmaktadır. Ancak son zamanlarda yatırımlarda daha fazla anlaşma kapsamına alınmaktadır. Örneğin Malezya STA'sı hizmetler ve yatırım alanında da genişletilmiştir. Bu alanlarda bir anlaşma imzalanabilmesi için görüşmeler devam etmektedir.

Şekil 5

Türkiye STA'larında DTÖ+ Düzenlemeleri

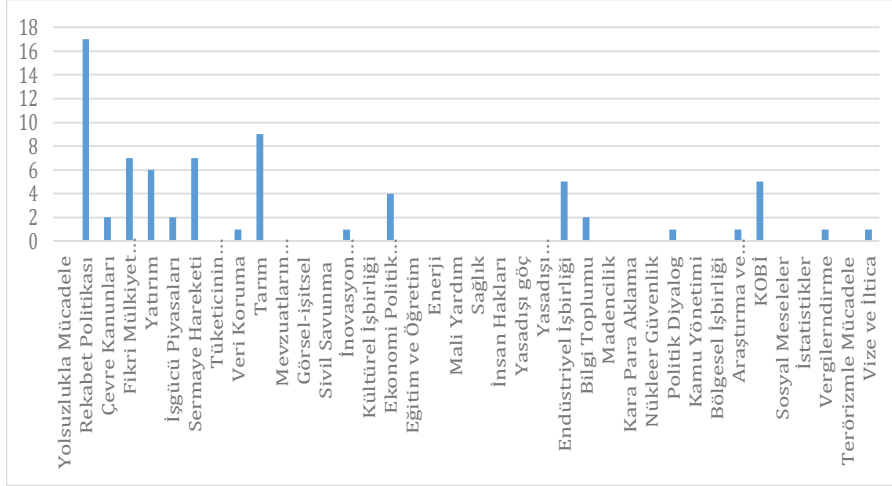


Kaynak: World Bank, Content of Deep Trade Agreements Database ve kendi hesaplamalarım.

Şekil 6'da ise DTÖ kapsamında yer almayan DTÖx olarak anılan hükümlerin Türkiye'nin STA'larında ne kadar yer aldığı gösterilmiştir. Şekilden de görüldüğü üzere rekabet politikası ve fikri mülkiyet hakları ile ilgili hükümler öne çıkmaktadır. DTÖx kapsamında yer alan hükümlerin birçoğunun Türkiye STA'larında anlaşma kapsamına alınmadığı görülmektedir. Singapur ile imzalanan STA bu konuda daha fazla açılım içermektedir. Bu anlaşmada ilk defa e-ticaret ile ilgili düzenleme yapılmıştır. Ayrıca hizmetler alanındaki hükümler genişletilmiş, finansal hizmetler ve telekomünikasyon alanlarındaki hizmetler ayrı fasıllarda düzenlenmiştir.

Şekil 6

Türkiye STA'larında DTÖx Düzenlemeleri



Kaynak: World Bank, Content of Deep Trade Agreements Database ve kendi hesaplamalarım.

Şekil 5 ve Şekil 6'dan görüldüğü üzere Türkiye'nin anlaşmaları daha çok geleneksel pazara giriş hükümleri içermektedir. Oysa gelişmiş ülkelerin ticaret anlaşmalarında daha fazla DTÖx hükmü yer almaktadır. Anlaşmalarda bu doğrultuda daha fazla alanı düzenleme altına almakta ve daha derin olmaktadır. En önemli ticaret partnerimiz olan AB'nin ticaret anlaşmalarında ise ortalama 15 tane DTÖx hükmü bulunmaktadır. Bu da Türkiye'deki ihracatçıları AB'deki rakiplerine göre dezavantajlı bir durumda bırakır. Üçüncü ülke pazarlarında AB ihracatçılarının daha genişletilmiş bir çerçevede ticaret yapması mümkün olur. Ayrıca yabancı direkt sermaye ve özellikle küresel tedarik zincirleri de daha çok alanın düzenlendiği ve hükme bağlandığı AB ekonomilerini tercih edeceklerdir. Bu da Türkiye açısından bir dezavantaj yaratmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Son yıllarda küresel ticaretin değişen yapısı ve aktörlerin farklılaşması, ticaret ile ilgili sorunların çok taraflı ticaret müzakereleri ile çözülmesini imkânsız kılmıştır. BTA'lar bu sorunların daha kolay çözülmesine zemin hazırlamıştır. BTA'ların sayısının artmasının yanında içeriği de değişmiştir. Ticaret anlaşmaları tarife düzenlemelerinin ötesinde daha fazla alanı kapsayan derin ticaret anlaşmalarına dönüşmüştür.

Literatürde BTA'lardaki artışın ülkeler özelinde veya küresel ticaretin tamamında serbestleşmeyi engellediği yönünde yeterli bir kanıt yoktur. Değişen Dünya koşulları ve ticaret ikili bir yapıyı zorunlu kılmıştır. Baldwin (2016) de bu ikili yapıyı vurgulamakta ve ülkelerin artık böyle bir yapıya hazır olmaları gerektiğini eklemektedir. Bu yeni yapıda genel meseleler DTÖ çatısı altında çözümlenirken daha derin düzenlemeler BTA'lar kapsamında ele alınacaktır. Ülkelerin çoklu ticaret müzakerelerinde çözemedikleri sorunlar –özellikle yatırım, fikri mülkiyet hakları, veri korunması gibi – BTA'lar kapsamında derin ticaret anlaşmaları kanalıyla ele alınacaktır.

Türkiye'de de BTA'ların sayısı son yıllarda hızla artmaktadır. Türkiye'nin AB ile gümrük birliği uyarınca AB'nin tercihli ticaret rejimine uyma zorunluluğu, AB'nin STA imzaladığı ülkelerle Türkiye'nin de STA imzalamasını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde, Türkiye aleyhine asimetrik bir durum oluşmaktadır. AB'nin anlaşma imzaladığı ülkeler gümrük birliği üzerinden Türkiye pazarına kolayca girebilmekte iken, Türk ihracatçıları anlaşma imzalayan kadar bu ülkelerin pazarlarında tarife imtiyazına sahip olamamaktadır. Türkiye bu asimetrik durumu ortadan kaldırmak için STA'ları hızlandırmıştır.

Bu çalışmada da Türkiye'de STA'lar kapsamındaki ticareti incelenmiş ve imzalanan bu anlaşmaların içeriği değerlendirilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye'nin STA'lar kapsamındaki ticareti artış gösterse de yeterli değildir. Toplam ticaret hacminin yaklaşık %9.5'i STA'lar kapsamındadır. Ticaret anlaşmalarımızın sayısı artmasına rağmen, ticaret hacmimiz nispeten daha az artmıştır.

Çalışmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise, Türkiye'nin STA'larının derinliği yetersiz olduğudur. Türkiye'nin imzaladığı anlaşmalar pazara giriş hükümleri üzerinde durmakta; yatırımlar, fikri mülkiyet hakları gibi alanlarda daha az düzenleme yapmaktadır. Ancak aynı ülkelerle AB'nin STA'sı bulunduğu ve AB'nin anlaşmalarının derin anlaşmalar olduğu göz önünde bulundurulursa Türkiye ihracatçıları dezavantajlı bir durumda kalmaktadırlar. Ayrıca literatürde ticaret anlaşmalarının derinliği ile ülkeler arasındaki ticaretin pozitif ilişkili olduğunu göstermişlerdir (Dür, vd., 2014; Kohl vd., 2016). Bu da Türkiye'nin STA'lar kapsamındaki ticaretindeki artışı sınırlamaktadır.

Ayrıca derin ticaret anlaşmaları ile küresel tedarik zincirleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu da bir çok çalışmada ortaya konmuştur (Osagno, vd., 2017, Ruta, 2017). Türkiye'de tedarik zincirlerinin bir parçası olmak ve kalkınmasını bu yolla hızlandırmak istiyorsa, ticaret

anlaşmalarında daha fazla konu gündeme alınmalı ve anlaşmaların derinliği de bu doğrultuda arttırılmalıdır. Son dönemde imzalanan Singapur ve Güney Kore ticaret anlaşmaları daha çok hüküm içerse de AB'nin anlaşmaları ile kıyaslandığında daha sığ anlaşmalardır.

Kaynakça / References

Acharya, R. (2016). Introduction - Regional Trade Agreements: Recent Developments. In Acharya, R (Ed.) *Regional Trade Agreements and the Multilateral Trading System* (pp. 1-18). Cambridge University Press.

Akman, M. S., (2010). The European Union's trade strategy and its reflections on Turkey: An evaluation from the perspective of free trade agreements. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 17-45.

Bagwell, K, Bown C.P. ve R.W. Steiger (2016). Is the WTO Passé?. *Journal of Economic Literature*, 54(4). 1125-1231.

Baldwin, R. E. (1993). A Domino theory of regionalism. *NBER Working Paper*, No. 4465.

Baldwin, R. (2009). Big-think regionalism: A critical survey. In Estevadeordal, A., Suominen, K., and Teh, R. (Eds.) *Regional Rules in the Global Trading System* (pp. 17-95). Cambridge University Press.

Baldwin, R. (2014). WTO 2.0: Governance of Global Supply-chain Trade. In R. Baldwin, M. Kawai and G. Wignaraja (Eds.) *A World Trade Organization for the 21st Century* (pp. 12-47). Edward Elgar Publishing.

Baldwin, R. (2016). The World Trade Organization and the Future of Multilateralism. *Journal of Economic Perspectives*, 30(1), 95-116.

Baldwin, R. and Freund, C. (2011). Preferential Trade Agreements and Multilateral Liberalization. In Jean-Pierre Chauffour and Jean-Christophe Maur, (Eds.) *Preferential Trade Agreement Policies for Development* (pp. 121-141).

Baldwin, R. ve Jaimovich, D. (2012), Are Free Trade Agreements Contagious?. *Journal of International Economics*, 88(1), 1-16.

Bergsten, C. F. ve Schott, J. J. (1997). A preliminary evaluation of NAFTA", Washington DC, *Peterson Institute for International Economics*. <http://www.iie.com/publications/testimony/testimony.cfm?ResearchID=288>. (15/09/2019)

Bhagwati, J. (1993). Regionalism and multilateralism: An overview. In de Melo, J. and Panagariya, A. (Eds.) *New Dimensions in Regional Integration* (pp. 22-50). Cambridge: Cambridge University Press.

Bown, C. (2017). Mega-regional trade agreements and the future of the WTO,

Global Policy, 8(1), 107-112.

Candaş, U. (2010). Çok taraflılık mı iki taraflılık mı? Tercihli ticaret anlaşmalarının uluslararası ticaret sistemiyle ilişkisine dair bir değerlendirme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(22), 55-76.

Clausing, K. A. (2001), Trade creation and trade diversion in the Canada – United States Free Trade Agreement, *Canadian Journal of Economics*, 34(3), 677-696.

Doğan, A. ve Uzun, A. (2014). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 15(1), 325-344.

Dür, A., L. Baccini, ve M. Elsig (2014). The Design of International Trade Agreements: Introducing a New Dataset. *The Review of International Organizations*, 9(3), 353-375.

Eichengreen, B., Mehl, A. ve Chitu, L. (2019). Mars or Mercury Redux: The Geopolitics of Bilateral Trade Agreements, *ECB Working Paper*, No. 2246.

Elliott, K.A. (2018). WTO and The Regional/Bilateral Trade Agreements, *Handbook of International Trade Agreements, Country, Regional and Global Approaches*, Routledge <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781351046954-3>. 17-28. (3/09/2019).

Ertürk, E. ve Yılmaz, D. (2018). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri*, (5. Baskı). Bursa: Alfa Aktüel.

Fernandez, R. ve Portes, J. (1998). Returns to Regionalism: Ananalysis of Nontraditional Gains from Regional Trade Agreements. *World Bank Economic Review*, 12(2), 197-220.

Frankel, J. A., Stein, E. ve Wei, S.-J. (1995), Trading Blocs and The Americas: The natural, The Unnatural and The Super-natural. *Journal of Development Economics*, 47(1), 61-95.

Freund, C. ve Ornelas, E. (2010). Regional Trade Agreements. *Annual Review of Economics*, 2, 136-167.

Grossman, G. M. ve Helpman, E. (1995). The Politics of Free-Trade Agreements. *American Economic Review*, 85(4), 667-690.

Hofmann, C., Osagno, A. ve Ruta, M. (2019). The Content of Preferential Trade Agreements. *World Trade Review*, 18(3), 365-398.

Karacaovali, B. ve Limão, N. (2008). The Clash of liberalizations: Preferential vs. Multilateral Trade Liberalization in the European Union. *Journal of International Economics*, 74(2), 299-327.

- Kohl, T., S. Brakman, ve H. Garretsen (2016). Do trade agreements stimulate international trade differently? Evidence from 296 Trade Agreements, *The World Economy*, 39(1), 97-131.
- Krugman, P. (1991), "The Move to Free Trade Zones", paper presented at the symposium sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City, *Policy Implications of Trade and Currency Zones*. <http://www.kansascityfed.org/publicat/sympos/1991/S91krugm.pdf>. (Erişim Tarihi: 10/09/2019).
- Limao, N. (2006). Preferential trade agreements as stumbling blocks for multilateral trade liberalization: Evidence for the United States. *The American Economic Review*, 96(3), 896-914.
- Limao, N. (2016). Preferential trade agreements. *NBER Working Paper*, No.22138.
- Limao, N ve Maggie, G. (2015). Uncertainty and trade agreements. *American Economic Journal: Microeconomics*, 7(4), 1-41.
- Magee, C. (2008). New measures of trade creation and trade diversion. *Journal of International Economics*, 75(2), 340-362.
- Mansfield, E. ve Reinhardt, E. (2003). Multilateral determinants of regionalism: The effects of GATT/WTO on the formation of preferential trading arrangements. *International Organization*, 57(4), 829-862.
- Mattoo, A., A. Mulabdic, ve M. Ruta (2017), Trade creation and trade diversion in deep agreements. *Policy Research Working Paper* No. 8206, World Bank, Washington, DC.
- McLaren, J. (2002). A theory of insidious regionalism. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(2), 571-608.
- Osnago, A., N. Rocha, ve M. Ruta (2017). Do deep trade agreements boost vertical FDI?, *World Bank Economic Review*, 30(1), 119-125.
- Petri, P.A. ve Plummer, M.G. (2016). The economic effects of the Trans-Pacific partnership: New estimates. *Peterson Institute for International Economics*, Working Paper Series, 16-28.
- Rodrik, D. (2018). What do trade agreements really do?. *Journal of Economic Perspectives*, 32(2), 72-90.
- Rönback, K. (2015). Interest-group lobbying for free trade: An empirical case study of international trade policy formation. *Journal of International Trade & Economic Development*, 24(2), 281-93.
- Ruta, M. (2017). Preferential trade agreements and global value chains: Theory, evidence, and open questions. *Measuring and Analyzing the Impact of GVCs on*

Economic Development, WTO Global Value Chain Development Report 2017.

Trefler, D. (2004). The Long and Short of the Canada-U.S. Free Trade Agreement. *American Economic Review*, 94(4), 870-895.

Viner, J. (1950), The customs union issue. New York: Carnegie Endowment for International Peace.

Williams, B. R. (2018). Bilateral and regional trade agreements: Issues for Congress, Congressional Research Service, <https://fas.org/sgp/crs/row/R45198.pdf>. (10/09/2019).

World Trade Organization (2011). *World Trade Report*, Geneva: WTO.